

## РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на тема „Арабският език и модерната културна идентичност през XIX век: Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк“ на Екатерина Красимилова Доклева, докторант задочна форма на обучение към катедра „Арабистика и семитология“, Факултет по класически и нови филологии, СУ „Св. Климент Охридски“ за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, Научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арабско обществознание)“ с научен ръководител доц. д-р Галина Евстатиева

от проф. д-р Баян Райханова, катедра „Арабистика и семитология“, Факултет по класически и нови филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, член на научното жури, определен с заповед на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-256 от 28.05.2024 г.

### I. ДАННИ ЗА ДОКТОРАНТУРАТА

В процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арабско обществознание)“ участва Екатерина Доклева, докторант задочна форма на обучение към катедра „Арабистика и семитология“, Факултет по класически и нови филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, отчислен с право на защита на 29.04.2024 г. с решение на ФС на ФКНФ с вх. № 70-04-449/16.05.2024 г.

Документите на докторанта, представени по електронен път, отговарят на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България, както и на съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски“. Справката за изпълнение на минималните национални изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ е приложена.

### II. ДАННИ ЗА ДИСЕРТАЦИЯТА, АВТОРЕФЕРАТА И ПУБЛИКАЦИИТЕ

Дисертационният труд на Екатерина Доклева е в обем от 348 стр. и се състои от увод, четири глави, заключение, осем приложения и библиография,

включваща 237 заглавия на арабски, български, английски, руски и немски език. Всяка глава е разделена на няколко подглави и е придружена с обобщаващи изводи. Структурата и съдържанието на дисертацията отговаряват на съвременните академични изисквания, а избраната методика напълно съответства на поставените цели.

Авторефератът е в обем от 35 стр., коректно отразява основното съдържание на научната разработка и изтъква приносния ѝ характер. Резултатите от изследването са представени в четири броя публикации и са апробирани на научната конференция на нехабилитирани преподаватели и докторанти, организирана от ФКНФ и проведена в СУ „Св. Климент Охридски“.

Според авторската справка две статии „Египетското училище за езици (Мадрасат ал-алсун) в Арабското възраждане“ (2022) и „Ахмад Фарис аш-Шидяк в центъра на Османската империя“ (2022) са включени в научните сборници и са публикувани в университетско издателство „Св. Климент Охридски“, а две други статии „В търсене на модерната арабска идентичност: *Крак върху крак за туй що е Фарийак*“ и „Идеен обмен и полемика между западни ориенталисти и арабски интелектуалци през периода на Нахда (XIX – нач. на XX в.)“ са приети за печат и ще бъдат публикувани съответно в сборниците „Съвременни тенденции в арабистиката и ислямознанието“ и „Светлината на изтока – Българско изтокознание – начало, развитие и перспективи“.

### III. НАУЧНИ ПРИНОСИ

Дисертацията „Арабският език и модерната културна идентичност през XIX век: Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк“ на Екатерина Доклева е оригинален и съдържателен научен труд. Актуалността на дисертацията произтича от ограничен брой научни публикации, които обстойно изследват дейността на двама бележити възрожденци от Египет и Сирия, както и ролята им в интелектуалния и духовния живот на арабското общество през XIX век.

В увода, който е в обем от 11 стр., убедително се обосновава актуалността на темата на дисертационния труд и се отбелязват основните му параметри. Приложен е кратък литературен преглед на произведенията на Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк, както и на трудовете на редица арабски, западноевропейски и български изследователи.

Първата глава „Модернизационни процеси в арабския свят през XIX в. Арабското възрождане (ан-нахда ал-арабийя)“ съдържа 57 стр. и въвежда в изследователската проблематика. Докторантката много подробно изяснява терминологичното значение на думата *Нахда* и обобщава редица научни концепции и тези на Ребека Джонсън, Ахмад Баркауи, Мухаммад ал-Хади ал-Матуи и много други известни автори. Тя изследва същността и особеностите на арабското възрождане и основните му центрове, а също така изтъква редица ключови фактори за появата на това явление в Египет и Сирия.

Освен това Екатерина Доклева проследява интелектуалните дебати, свързани с феномена на Нахдата и с различните проявления на модерността и автентичността през този период. Според нея тези дискусии са доказателство за определящата роля на външните фактори за появата на Нахдата в арабското общество именно през XIX век (стр. 33). Особено внимание се обръща на термините *модерност* и *модернизация*, използвани от Дерек Хопууд и Джейхун Арслан.

Според докторантката дебатите за модерността и автентичността са органично свързани с другия дебат, засягащ проблемите за обновлението и наследството. Тя проследява тезите на Питър Хил и други арабски и европейски учени, изследващи арабската Нахда, и изтъква два наратива, доминиращи в трудовете им. Първият представя Нахдата като героичен акт на интелектуалците, които успяват да изведат обществото от упадък, асоцииращ се с османското минало (стр. 39). Вторият разглежда Нахдата като трагична история заради влиянието на европейските идеи в арабския свят и културното им инфилтриране (стр. 40-41).

Важно е, че хронологичните и териториални рамки на Нахдата се изследват през призмата на историческите събития, оказали влияние върху развитието на арабското общество през разглеждания период. Посочват се не само периодизациите, направени от Мухаммад М. Бадауи, Умар ад-Дасуки, Шакиб Арслан и други изследователи, но и се открояват различията и приликите между научните им подходи.

Въз основа на задълбочен анализ на съответните публикации докторантката стига до констатация, че арабската Нахда започва в началото на XIX век и приключва след разпадането на Османската империя през 20-те години на XX век. Същевременно тя не се ограничава с характеристиката на Нахдата през посочените времеви рамки и отбелязва актуализирането на тази концепция след първата арабско-израелска война през 1948 г., възприемана от арабите като *Накба* (катастрофа), и след революциите от така наречената *Арабска пролет*.

Напълно логично е, че особеностите на Нахдата се разкриват въз основа на изследване на този феномен в Египет и Сирия, превърнали се в интелектуални и културни центрове на арабския свят през XIX век благодарение на редица политически, икономически и социално-културни фактори. Екатерина Доклева аргументирано твърди, че „елитът, който Мухаммад Али създава около себе още в първите десетилетия на неговото управление, е почти изцяло османски...“ (стр. 55). Но на същата страница тя посочва османския елит, съставен от турско-черкезкия елит, въпреки че дейността на черкезите или имената им изобщо не се посочват, а албанците и арменците, споменати в тази част от дисертацията, не принадлежат към черкезката етническа група.

Във втората глава „Основни представители и течения на Нахдата: Ахмад Фарис аш-Шидяк и Рифаа ат-Тахтауи“, която е в обем от 57 стр., докторантката отново се връща към темата, засягаща автентичност и модерност. Според нея представителите на арабската Нахда биват разделяни съобразно изрязването от тях отношение към предложените от Запада

ценности (стр. 75). При това тя се позовава на твърденията на Мухаммад Абид ал-Джабири и Джордж Тар[а]биши, които отбелязват традиционалистко и модернистко направление в дейността на египетските и сирийските възрожденци, както и на идеите на Мухаммад ал-Хади ал-Матуи и Луис Ауад, които изтъкват още едно направление. То се определя като секуларно и е свързано с рационализма и революционния прогрес.

Посочва се, че проблемите на арабския език, който играе важна роля в процеса на формирането на арабската идентичност и „се оказва обединяващият идентичностен елемент между араби християни и араби мюсюлмани“ (стр. 82), стават обект на оживените дебати не само в периода на Нахдата, но и в наши дни. Въз основа на трудовете на Нада Томиш, Абдулраззак Пател, Ейдриън Гъли и други автори докторантката проследява дискусиите на представителите на различни възрожденски направления и поколения относно автентичността и модерността на арабския език. Тя отбелязва приноса в тези лингвистични дебати на Насиф и Ибрахим ал-Язиджи, Бутрус ал-Бустани, Юсуф ал-Асир и придружава разсъжденията си с кратки биографични данни на тези интелектуалци, представящи предимно сирийската школа.

Освен това значително внимание се отделя на творческия и житейски път на Ахмад Фарис аш-Шидяк, който е роден в маронитско семейство в Ливан, става протестант, а след това мюсюлманин, както и на Рифаа Рафи ат-Тахтауи, който произхожда от мюсюлманско семейство, завършва образование в престижния ислямски университет „Ал-Азхар“ в Кайро, а след това се обучава в Париж. Убедителен е изводът, че въпреки съществените различия разнообразната им културно-просветна дейност значително допринася за развитието на преводното дело и периодичния печат в арабския свят. Не е случайно, че те се превръщат в едни от най-емблематичните фигури през XIX век. С оглед на самото заглавие на дисертацията, както и на структурата на последващите глави, би било по-логично да бъде представен ат-Тахтауи, а

след това аш-Шидяк в тази част от научната разработка, както и преводните им произведения в Приложение.

Третата глава „Възгледи на Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк за модернизирването на арабския език“ е в обем от 65 стр. и е фокусирана върху практическия принос на тези двама възрожденци в развитието на арабската образователна система. Отбелязва се, че преди да бъдат въведени новите образователни реформи в периода на Нахдата, включващи нововъведенията на Мухаммад Али и на внука му Исмаил паша (управник на Египет и Судан), пособията за обучение по арабски език представляват предимно поетични съчинения или граматически поеми (стр. 130). Въпреки че имат своя определена функция и засягат по един или друг начин лингвистичните аспекти, тези текстове не предразполагат към овладяване на граматичните правила.

Именно поради тази причина учебниците и учебните помагала, създадени от Рифаа Рафи ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк, могат да бъдат смятани за иновативни по онова време. Според докторантката те успяват да реализират идеите си, свързани с модернизирването на арабския език, но „на практика граматиките и на двамата възрожденци са първите стъпки на промяната и те не са големи“ (стр. 142). За да изтъкне лексикографските им постижения, тя се връща към средновековното филологическо наследство и разглежда речниците на Ал-Фарахиди, Ал-Джаухари и Ибн Аббад. Въз основа на обстоен анализ на трудовете на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк по арабската лексикология и лексикография се прави кратък, но съществен извод, че те „подкрепят заедно с линията на модернизма и обновлението и линията на традиционното и автентичното“ (стр. 160).

Освен това изследването се концентрира върху преводаческите похвати на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк, реализирани в редица съчинения. То е предшествано от кратък преглед на преводаческото движение в арабския свят, започнало още през VIII-X век. Подчертава се приноса на тези двама възрожденци в разширяването на лексикалното богатство на арабския език

чрез калкирането и арабизирането на отделни думи. В тази връзка се прави извод, че въпреки усилията им те не успяват „да предотвратят въвеждането на голям брой чуждици, които в крайна сметка също допринасят за обновлението и обогатяването на арабския език“ (стр. 176).

Задълбочено се изследва жанровото и стилово разнообразие на произведенията на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк, като се подчертава, че египтянинът „настоява на здрава връзка с наследството и по-умело и по-приемливо въвежда новостите“, докато сириецът „прави по-дръзки нововъведения, които ... му донасят противоречива слава“ (стр. 191). Освен това в тази подглава се твърди, че „в началото на XIX в. макамата вече не е толкова популярна сред арабската аудитория“ (стр. 177). Въпреки че например Сабри Хафиз, чиято книга се цитира на същата страница на дисертацията във връзка с макамния жанр, отбелязва неговото съживяване през този период. Според него „през деветнадесетия век макамите са били писани и публикувани много повече, отколкото през предишните 800 години“ (*The Genesis of Arabic Narrative Discourse. A Study in the Sociology of Modern Arabic Literature*, 1993, p. 109). Съответно тези маками имат немалка аудитория през посочения период. Буди съмнение и тезата на докторантката, че „ако ат-Тахтауи има само едно художествено произведение сред своите преводи, то аш-Шидяк написва своя авторска художествена творба – също една единствена: *Крак връз крак...*“ (стр. 179), тъй като в изследването се засягат и други произведения на сирийския възрожденец, включително и пътеписите му.

Четвъртата глава „Възгледи на Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк за културната идентичност и нейните модерни измерения“, състояща се от 90 стр., е не само най-обемна, но и най-значима. Посочват се теоретичните рамки на проблемите, свързани с идентичността и културата, и се отбелязват два подхода спрямо идентичността: есенциализъм, който я разглежда като обективна историческа даденост, и конструкционизъм, който я представя като променлива и гъвкава конструкция. Според Екатерина Доклева

автентичността е възприемана от арабските възрожденци като морално задължение, тъй като те са убедени, че съществува неизменна арабска идентичност или „сърцевина от ценности“, които не се променят (стр. 196). При това тя се обръща към теоретичните положения на Ерик Ериксън, Жан-Пол Кодол, Пиер Тап, както и към концепцията на Халим Баракят, който определя арабската идентичност като споделяне на основните елементи, включващи култура, минало, исторически опит и т.н.

Подробно се разглежда теорията на Хеерт Хофстеде, който смята, че културата е колективно програмиране на съзнанието и не се наследява, а се придобива. В съответствие с модела му докторантката проследява възгледите на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк, засягащи модерната арабска културна идентичност, и се стреми да разкрие „видимите“ ѝ елементи, споменати от този холандски учен. Те се асоциират със символи, герои и ритуали и намират отражение по един или друг начин в текстовете на тези двама арабски интелектуалци.

Освен това въз основа на анализа на съчиненията на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк се изяснява природата на ценностите, характерни за модерната арабска културна идентичност, и се разкриват четирите направления, посочени от Хеерт Хофстеде и свързани с отношението към властта и държавата, обществото и религията, както и с отношението към жената и към *Другия*.

Дисертационният труд показва задълбочените теоретични знания на Екатерина Доклева и способностите ѝ за систематизиране, анализиране и обобщаване на изследователския материал, но понякога тя предпочита да се осланя на мненията на авторитетните имена в съответната област и не успява да изрази ясно личната си позиция по един или друг въпрос. В научната разработка се срещат някои дребни недостатъци, свързани с техническите грешки (например на[х]дата, от планината [в] Ливан и др.) или с отклоненията от съвременния книжовен език (например *пряпорец*, *туй*, *върз* и т.н.). Желателно е да се избягва употребата само на личните имена на авторите (например Рифаа или Ахмад Фарис) в академично изследване, както и



посочването само на фамилните имена в бележка под линия (например Бадауи, т.к. в текста на дисертацията се споменават двама автори, които носят еднаква фамилия: Мухаммад М. Бадауи и Ахмад А. Бадауи). Що се отнася до текстовите приложения, включващи репрезентативните откъси от произведенията на Ат-Тахтауи и Аш-Шидяк, Екатерина Доклева демонстрира отличните преводачески умения и стремежа към постигане на адекватния превод.

#### IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Оценявам дисертацията „Арабският език и модерната културна идентичност през XIX век: Рифаа ат-Тахтауи и Ахмад Фарис аш-Шидяк“ много положително и препоръчвам на Уважаемото специализирано научно жури да присъди на Екатерина Красимирова Доклева образователна и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, Научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арабско обществознание)“.

25 юли 2024 г.

Проф. дфн Баян Райханова

